

**Валентина ПЕТРОВИЧ,
Ігор ПЕТРОВИЧ
(Луцьк)**

ІСТОРІЯ ВІДБУДОВИ УСПЕНСЬКОГО СОБОРУ В МІСТІ ВОЛОДИМИРИ

У XII–XIII ст. Володимир був уже одним з видатних центрів кам'яного зодчества, яке особливо розгорнулося з середини XII ст. і продовжувалося навіть після монгольської навали аж до кінця XIII століття. За свідченням літописних, археологічних та архітектурних джерел у місті в цей час з певністю можна зареєструвати вісім цегляних храмів. Простежуючи історичну долю православних культових споруд міста Володимира, розглянемо історію відбудови одного з найславетніших храмів міста – Успенського собору, спорудженого князем Мстиславом Ізяславичем в середині XII століття.

Храм функціонував протягом багатьох століть. Це святиня з майже 855-літньою історією. Він був предметом гордості й піклування володимирських правителів протягом усього княжого періоду, виконуючи функції головного собору Волинської землі й водночас усипальниці для княжої родини і знатних осіб, серед яких і будівничий храму князь Мстислав. Окрім того, він мав ще й державне призначення – у ньому приймали присягу піддані князя, підписувалися міждержавні й торгівельні угоди.

Успенський собор продовжував діяти й у литовсько-польському періоді. Литовські правителі не оминали Успенський собор своєю увагою. У різні часи вони підтверджували старі й робили нові пожалування цій церкві. Так, Любарт Гедимінович додав до маєтків єпископії с. Сушично з даниною грішми, медом, орною землею, мисливськими й рибальськими угіддями та іншими прибутками Великий литовський князь Свидригайло Ольгердович грамотою від 1444 р. підтвердив право власності Успенського собору на с. Купичів, а також с. Лешне (біля с. Будятичі) [3, с. 8]. Долучалися до долі храму й польські королі – Казимир IV Ягелович та Сигізмунд I Казимирович у XV – початку XVI століття [11, с. 19–20].

У той же час Успенський собор зазнав і ряд бід. Так, у 1491 р. його спустошили і пошкодили кримські татари. Проте уже в 1494 р. будівля була відновлена. Ймовірно, саме тоді храм зазнав перших суттєвих перебудов, а навколо нього був зведений єпископський «замочок» [8, с. 49]. У результаті наїзду в 1565 р. на володимирську єпископію єпископа Холмського Феодосія Лазовського церква святої Богородиці зазнала руйнувань і почала занепадати [6, 10–11]. Заволодівши єпископією, Феодосій Лазовський не поспішав з ремонтом собору, а навпаки, розтрачував церковну казну, розорив церковні маєтки і навіть здійснював крадіжки храмового майна. І лише в останній рік свого правління, в 1588 р., під тиском Костянтина Острозького, зобов'язався виділити кошти на ремонт святині [9, с. 236–237]. На той час обсіпались соборні мури, завалилось склепіння. Отож, потрібно було збудувати перекриття та церковні вежі. За життя Феодосія Лазовського вдалося зробити небагато. При єпископі Іпатію Потію (1593–1613 рр.) собор було перебудовано в ренесансному стилі. Проте і він не завершив відбудову храму [7, с. 108].

Собор дуже постраждав у 1683 р., коли згоріло майже все місто [8, с. 68]. Тоді єпископ Лев Зеленський розпорядився провести капітальний ремонт храму, ймовірно, без принципів архітектурних змін, відбудувавши кам'яні стіни замочку, окремо поставив дерев'яну дзвіницю. Візитаційний опис 1695 р. свідчить, що собор уже був відбудований і мав усі атрибути згідно церковних канонів. Проте, в 1715 р. він знову згорів і кошти на його реставрацію в сумі 20 000 злотих виділив єпископ Лев Кишка (1711–1728) [8, с. 68–71].

Поміж усіх наступних реноваційних акцій найвеличнішою видається праця, ініційована в 1753 р. єпископом Теофілом Годебським, якому вдалося нарешті «...кATEDру володимирську відмінно від інших церков піднести» [8, с. 71]. При ньому Успенський собор зазнав капітальної перебудови, що максимально наблизила його до типу католицького костелу: знищив зовнішні кути, прибудував із західної сторони двоярусний фронтон, поклав нову підлогу з кам'яних плит, замінив вікна і видозмінив вівтар. Стіни храму підтримували шість кам'яних пілонів,

по три з кожної сторони. У 1782 р. наступник Гобебського, єпископ Симеон Млодський ще більше перебудував храм у латинському стилі. Проте, коли під час ремонтних робіт почали прорубувати в одному із стовпів храму хід до проповідницької кафедри, стовп рухнув, упали склепіння і храм прийшов у занепад. З цього часу богослужіння в соборі припинилися.

Наприкінці XVIII ст. приміщення храму використовувалось далеко не за призначенням. У 1797 р. у руїнах церкви був запасний хлібний магазин, цейхгауз, архів та інші господарські приміщення: сховища сіна, зерна і дров, а в притул до храму було споруджено хліви для худоби [12, с. 117–119]. На початку XIX ст. на храмі ще залишився цілим головний купол. У 1805 р. був зроблений ремонт церкви, розпочата відбудова стовпа, зроблені контрфорси біля північної стіни, але того ж року стовп знову впав. Архітектор Шельдер, що взяв підряд на цю роботу не міг провести реставраційні роботи. В 1808 р. був зроблений новий кошторис на ремонт собору, але далі справа не пішла. Тим часом храм продовжував руйнуватись. 1829 р. впав головний купол, завалилось перекриття.

У 1839 р. архітектор Вейцлер зробив точний план собору з фіксацією зруйнованого стовпа і північної стіни, а також фасаду з показом варіанту реставрації куполів. Його проект пропонував коректну по відношенню до історичної пам'ятки форму реставрації, коли максимально зберігалися всі періоди побудови храму і не порушувався художній стиль останнього періоду – бароко [1, с. 91].

У тому ж 1839 р. волинський архітектор Михайловський запропонував свій варіант реставрації собору, зроблений за тим самим принципом збереження всіх будівельних нашарувань споруди, але декор у його проекті мав бути в стилі класицизму. В 1870 р. ще один проект зробив інженер-полковник, чиновник Міністерства внутрішніх справ, відповідальний за церковне будівництво на Волині О. Ертель. Цей проект втрачений.

Як зазначає професор С. Гаврилук, спираючись на інформацію О. Ертеля, на цінність Успенського храму звернув увагу П. Батюшков – царський чиновник, попечитель Віленського учбового округу, уповноважений Міністерства освіти для вивчення релігійної ситуації у західних губерніях імперії після польського повстання 1863–1864 років. Вивчаючи на початку 1860-х рр. релігійну ситуацію на Волині, він зобов'язав художника Московської Оружейної палати Д. Струкова, який подорожував разом з ним, зафіксувати у малюнках руїни давніх православних церков Волині, в тому числі Успенського храму. Малюнки зацікавили імператора Олександра II, який розпорядився опублікувати їх спеціальним альбомом. Власне після появи першого випуску «Памятников старины в западных губерниях империи» в наукових і громадських колах Росії почало обговорюватись питання необхідності відновлення Успенського собору як унікального шедевра часів Київської Русі [2, с. 77].

Широке відзначення ювілею 900-річчя Хрещення Русі і заснування Володимир-Волинської єпархії ще більше звернуло увагу шанувальників старовини на цю древню святиню. На 1886 р. собор був без купола, більша частина склепінь втрачена, збереглися лише бічні і західний фронти. Після святкування було вирішено відновити роботи щодо рятунку храму від подальшої руйнації.

Потрібно наголосити, що найбільше відродженням собору турбувалися члени Свято-Володимирського братства, що було засноване в грудні 1887 р. у Володимирі-Волинському, яке ставило перед собою релігійно-просвітницькі і церковно-упоряджувальні завдання. Тут варто згадати його голову – Омеляна Миколайовича Дверницького як про особу, що в чи не найбільшій мірі причетна до відновлення храму у Володимирі-Волинському. Він походив з давньої православної сім'ї волинських землевласників. Народився у 1838 р. в с. Будятичі Володимир-Волинського повіту.

У 60- рр. XIX ст. закінчивши юридичний факультет Київського університету св. Володимира, він працював головою з'їзду мирових посередників в Подільській губернії. Після введення інституту мирових суддів, О. Дверницький перейшов на цю посаду і переїхав до Меджибожа. Хвороба батька та любов до своєї «малої» батьківщини стала причиною його переїзду в 1878 р. на Волинь, у м. Володимир, де він був призначений на посаду голови мирових суддів. Окрім своєї безпосередньої діяльності, О. Дверницький активно займався краєзнавством. Він створив Братство Святого Володимира, основним завданням якого була відбудова Успенського собору у Володимирі в його первозданному візантійському стилі. При братстві було засноване

Давньосховище – прообраз історичного музею, що й нині функціонує у м. Володимирі, розташований у колишньому будинку, де проживав його фундатор і носить ім'я свого засновника. Також в знак пошани до діяльності цієї людини, поховали його на території Успенського собору. Більше на церковному погості у місті не ховали нікого.

Отже, у 80-их рр. XIX ст. була організована комісія, до складу якої увійшли представники місцевої церковної влади, ентузіасти поновлення собору – члени Свято-Володимирського братства та архітектор церковно-будівельного управління В. Юрченко. У її роботі брали участь запрошені київські вчені В. Антонович – професор Київського університету св. Володимира, О. Левицький – секретар Київської археографічної комісії та А. Прахов – професор Петербурзького університету, історик мистецтва та археолог. Серед її членів були також архімандрит Володимирського монастиря о. Олександр, священник Василівської церкви Даниїл Левицький та міський голова мирових суддів Омелян Дверницький. Очолював комісію Г. Боровиков – голова повітового дворянства [5].

Комісією була розроблена методика вивчення давньоруської будівлі, проведені натурні дослідження пам'ятки, у результаті яких було зроблено наступні висновки: «храм зберігся настільки, що ближчий аналіз його частин не лишає жодного сумніву в тому, що ми маємо справу дійсно зі спорудою XII ст. Керуючись давньою кладкою, що панувала в давній Русі протягом X–XIII ст. і була різко відмінною не лише від сучасної, але й від тієї, що вживалася після XIII ст., розміром, вимісом та кольором цегли, кольором та товщиною вапняних швів, можна безпомилково в існуючій величній руїні відокремити стародавні частини XII ст. від усіх пізніших прибудов, переробок та додатків, котрі складають лише незначну частину цілого...» [4, с. 15].

Звіт про дослідження, підготовлений А. Праховим, був надісланий на розгляд Археологічної комісії Міністерства внутрішніх справ. У ньому було запропоновано залишити всі будівельні нашарування споруди і представлено програму оформлення будівлі у візантійсько-російському стилі.

1887 р. Міністерство внутрішніх прав після розгляду записки А. Прахова вирішило провести додаткові обстеження храму. 1888 р. архітектором М. Преображенським у соборі розпочалися консерваційні роботи, у результаті яких було знайдено карниз з первісного давньоруського храму, сліпі арки над ним і закомари вікна, в укосах якого залишилися орнаментальні фрескові розписи.

Ці відомості були доставлені архітекторам членам Імператорської археологічної комісії В. Суслову та Г. Котову. Останній на їх основі зробив у 1895 р. проект реконструкції храму, який був затверджений до виконання.

Розпочата в серпні 1896 р. реконструкція храму, радикально змінила його вигляд. Всі пізніші переробки XVI–XVII ст. були усунені, зовнішня паперть була розібрана. Собор був реконструйований у вигляді одноглавого храму і 17 вересня 1900 р. освячений. На церемонії, яка стала всенародним святом, були присутні члени Царського Дому. Вітальну телеграму надіслав імператор Микола II [1, с. 91–94].

Варто відзначити копітку працю членів Святоволодимирського православного братства, спрямовану на допомогу у відбудові Успенського собору. Так, у процесі відновлення храму братчики продовжували пошуки документальних описів внутрішнього вигляду храму в різних історичних періодах, сприяли забезпеченню реставраційних робіт необхідними матеріалами, дбали про збір коштів. Вагомою підмогою для продовження робіт ставали добровільні пожертви, які на заклик братчиків, підтриманого церковною владою, надходили з різних регіонів Російської імперії [2, с. 79]. Загалом на реконструкцію і внутрішнє впорядкування храму було зібрано трохи більше 127 тисяч рублів [10, с. 63].

Отже, Успенський собор є пам'яткою давньоруського зодчества. Розташований він у самому центрі міста Володимира-Волинського поруч з древніми міськими валами. Разом з єпископським будинком і дзвіницею складає своєрідний комплекс так званого «замочку» – укріпленої резиденції волинських єпископів. Успенський собор є пам'яткою архітектури України, входить до державного реєстру Національного культурного надбання і охороняється державою.

---

1. Барер С. Д. Історико-архітектурний заповідник у м. Володимирі-Волинському. Комплексні наукові пошуки. Історична довідка / С. Д. Барер. – Львів, 1985. – Т. II. – Кн. 2. – Вип. 1. – 206 с. // Архів Володи-

- мир-Волинського історичного музею. – НДФ. – 1565/1.
2. Гаврилюк С. В. Відновлення Успенського собору м. Володимира-Волинського – унікальної пам'ятки Київської Русі : концепція, здійснення, результати / С. В. Гаврилюк // Чорноморський літопис : Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 75–80.
  3. Грамота великого князя Литовського Свидригайла Ольгердовича, у якій він підтверджує давні фундуші на церкву Успіня Богородиці в м. Володимирі, а саме : запис князя Романа Мстиславича на с. Купечів і великого князя Литовського Любарта Гедиміновича на с. Сусично. 1444 р. Книга Головного Трибуналу Люблинського, воєводства Волинського 1635 р., справа 133 // Архив Юго-Западной России. – Т. I. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной России (1322–1648 гг.). – К. : Типография Г. Т. Корча-Новицкого, Михайловская улица, собст. дом, 1833. – 938 с. – № 3. – С. 7–8.
  4. Дверницкий Е. Н. Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском / Е. Н. Дверницкий. – К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 63 с.
  5. Дверницкий Е. Археологические исследования в г. Владимире-Волынском и его окрестностях / Е. Дверницкий // Киевская старина. – 1887. – № 1. – С. 36.
  6. Донесение вижа урядового в том, как епископ Холмский Феодосий взял штурмом епископский замок и соборную церковь в городе Владимире. 15 сентября 1565 г. // Архив Юго-Западной России. – Т. I. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России (1481–1596 гг.) / [под ред. О. И. Левицкого]. – К. : Университетская типография, 1859. – Ч. I. – 641 с. – № 4. – С. 7–12.
  7. Колосок Б. Успенський собор і влох Францішек / Б. Колосок // Минуте і сучасне Волині : Олександр Цинкаловський і край. Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – С. 107–108.
  8. Левицкий О. И. Историческое описание Владимир-Волынского Успенского храма, построенного в половине XII в. кн. Мстиславом Изяславичем / О. И. Левицкий. – К. : Тип. С. В. Кульженко, Ново-Елисавет. ул., соб. д., 1892. – 132 с.
  9. Лист епископа Владимирского Феодосия и всего духовенства соборной церкви Владимирской о мерах, принятых, по предложению князя Константина Острожского для благоустройства Владимирской соборной церкви и для учреждения при ней училища. 20 июля 1588 года. Книга гродская Владимирская 1588, лист 489 // Архив Юго-Западной России. – Т. I. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России (1481–1596 гг.) / [под ред. О. И. Левицкого]. – К. : Университетская типография, 1859. – Ч. I. – 641 с. – № 55. – С. 235–239.
  10. Мандзюк Ф. Г. Володимир-Волинський Свято-Успенський собор : Історичний нарис / Ф. Г. Мандзюк. – Луцьк : Вісник & К, 2001. – 80 с.
  11. Подтвердительная грамота короля Сигизмунда I Владимирской епископии на землю Квасовскую, с разрешением основать на ней местечко с Магдебургским правом, а также на имение Лешнюю, став и десятину с мещан Владимирских за пользование землей церковной. 30 января 1513 года. Книга Головного Трибуналу Люблинського, воєводства Волинського 1635 р.; справа 67 // Архив Юго-Западной России. – Т. I. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной России (1322–1648 гг.). – К. : Типография Г. Т. Корча-Новицкого, Михайловская улица, собст. дом, 1833. – 938 с. – № 11. – С. 18–20.
  12. Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской епархии / Н. И. Теодорович – Почаев : Типография Почаевско-Успенской Лавры, 1913. – 288 с.